

Még egyszer a kútról és a békáról

Gondolatok É. Kiss Katalin előadásának olvasása közben*

„Nincs visszaút ahhoz az értekező nyelvhez, amely nem vesz tudomást arról, hogy a nyelv nem mindenkinek ugyanaz.”

BEZECZKY (2002: 20)

1. Valószínűleg eszembe sem jutott volna, hogy jó két évtized és mintegy tízezer kilométer távolságra Magyarországtól megpróbáljam magam beleértani a hazai nyelvtudomány dolgaiba, ha a Magyar Nyelvben nem jelent volna meg É. KISS

* A tanulmány lektora a főcím, valamint az utolsó bekezdés elhagyását javasolta.

KATALINnak a Magyar Nyelvtudományi Társaság közgyűlésén, 2008. december 9-én elhangzott előadása, amelyben a 80 éves NOAM CHOMSKY életművét és jelentőségét méltatta (É. KISS 2009.). A cikkben (természetesen az ünnevelt érdemeinek sorolása közben) É. KISS a generatív nyelvészet alaptéziseit ismerteti, számomra már ismerős megfogalmazásban (vö. É. KISS 1998., 2002., 2007.). A tudományos laudáció műfaja és feltehetően a terjedelem korlátozott volta is kizárta, hogy szó essék a generatív nyelvfelfogástól eltérő véleményekről, így az a téveszme támadhatott az olvasóban, hogy vitathatatlan igazságokról, megfellebezhetetlen tényekről van szó. Az É. KISStől eltérő módon gondolkodók között lesz talán, aki a cikket egy kézlegyintéssel intézi majd el, szerintem viszont É. KISS KATALIN tudományos súlya és tekintélye miatt a megfelelő válasz elkerülhetetlen.

2. A generatív nyelvészet konzervatív oldalról jövő bírálata mellett már az 1960-as évektől hallatták a hangjukat az iskolán belülről indult nyelvészek is, akik általában jobban értették az elvi problémákat, mint a nyelvtudomány valamely távolabbi régiójából csak egy alkalmi csörtére átrándult kollégáik. A külsőkkel, a revisionistákkal és a belső ellenséggel az 1970-es években még folytatódott a vita, de később a stratégia egyre inkább az volt, hogy a generatív nyelvészet axiómáiról nincs mit vitatkozni, hiszen annyit még egy gimnazista is tudhat, hogy az axióma olyan sarkétel, amin nem vitatkozunk. Bár a generativisták egyes kérdésekben az iskolán kívüli lényekkel is párbeszédbe elegyedtek, a generatív nyelvtudomány előfeltevéseiről, ezek racionalitásáról, tapasztalati alapjáról egy idő után már nem folyt érdemi diskurzus. Aki az 1990-es években kezdett ismerkedni a nyelvészettel, az vagy a generatív grammatikán iskolázódott, vagy pedig főként a generatív nyelvészetet az ördög művének tartó, konzervatív (közismert szitokszóval: hagyományos) nyelvészeten, szociolingvisztikán, funkcionális nyelvtanon. Az utóbbiak olykor azzal vádolták a generativistákat, hogy merevek és dogmatikusak, képtelenek a sajátjuktól eltérő érvelésmód követésére (így az érdemi vitára), illetve hogy a generatív nyelvészet képviselői olykor kissé kreatívan kezelik a tudománytörténetet (vö. lentebb).

Valójában a generatív nyelvészet ebben a tekintetben aligha különbözik az előtte virágzó megannyi iskolától és irányzattól. KONRAD KOERNER ugyan az 1982-es, a 13. tokiói nyelvészkongresszuson tartott előadásában (*A Critique of Recent History of Linguistics*)¹ azt próbálta bebizonyítani, hogy a tudományos élet, illetve az oktatás pozícióharcaiban a generatív nyelvészeti iskola minden addigi csoportosulást felülmúló ármánnyal s fondorlattal szerezte meg a nagy presztízsű egyetemi pozíciókat, exkluzív fórumokat teremtett, sőt kisajátította még a katonai költségvetésből eredő kutatási pénzeket is stb. Én viszont kétlem, hogy a generatív iskola a pozícióharc technikájának tekintetében alapvetően más lett volna, mint a megelőző nyelvészeti csoportosulások. BEZECZKY (2002: 30–1) utal egyébként több dokumentumra, amelyekből kiderül, hogy az új iskolák képviselői gyakorta hangot adtak azon tudósi életérzésnek, hogy a szoros értelemben vett nyelvtudomány velük kez-

¹ Tudtommal ennek az előadásnak az eredeti szövegét KOERNER soha nem publikálta, de vö. többek közt: <http://www.tlg.uci.edu/~opoudjis/Work/KK.html>.

dődik. A múltat végképp eltörlik, majd megkezdik az előző irányzatok képviselőinek módszeres kiszorítását a tudomány fórumaiból és az egyetemi pozíciókból. A „nyelv tudományán” belül ma is szegregáció uralkodik, a Mi és a Ti kettőssége, a csoporton kívüliek kizárása még az információkból is stb. Nem meglepő tehát, hogy a „generatív identitás” olykor felmentést adott többek közt a silány minőségre. Azt pedig én még bájosnak is tartom, hogy a beltagok például a generatív grammatika legfőbb orgánumban, a Linguistic Inquiryben akár a busman rokonságnevekről és az autókról is írhattak (1973/4: 427–49; 1981/12: 327–47).²

Újabban szokásba jött, hogy egyesek bármely csoportosulást, tudományos klikket „paradigmá”-nak neveznek, ami nyilván a *paradigma* terminus devalválódásához vezet. THOMAS KUHNnak a tudományos paradigmaváltásról szóló elméletét mintegy négy évtizede próbálják a társadalomtudományokra alkalmazni – mérsékelt sikerrel (KUHN 1962.; vö. PERCIVAL 1976.; KOERNER 1977.; BÉKÉS 1997.). A kuhni tudományos paradigma az általános kutatási előfeltevések, elvek, célok és módszerek kerete, amelyeken kívül nem folyik mérvadó kutatás egy bizonyos korszakban. A tudományos forradalom során a régi paradigma helyébe új lép, azaz paradigmaváltás következik be.

KUHN elméletének egyik kézenfekvő problémája az, hogy a *mérvadó* szó jelentését nem ismerjük: ezt a szót ugyanis lehetetlen objektív módon értelmezni. Ha például előfeltételezzük, hogy a nyelvész „igazi tudományos célja” nem a kommunikatív nyelvhasználat, hanem az egyén (belső, kognitív) nyelvi képességének a kutatása, akkor a nyelv társadalmi jelenségként való vizsgálata eleve nem minősülhet „mérvadó” kutatásnak – függetlenül attól, hogy milyen színvonalon történik.

Amikor É. KISS KATALIN azt állítja, hogy CHOMSKY „egy új nyelvészeti paradigma alapjait vetette meg, egy olyan új paradigmáét, mely ma is uralkodó a nemzetközi nyelvtudományban”, akkor ez azt jelenti, hogy szerinte a generatív nyelvészet mérvadó tudományos minőségéhez, értékéhez és súlyához viszonyítva minden más, önmagát tudományosnak vélő elképzelés másodlagos, kutatási tárgyát és módszertanát tekintve többé-kevésbé marginális. Az nem számít, hogy a generatív paradigma nem uralkodó sem az amerikai nyelvészetet, sem pedig a világ nyelvtudományát, hogy a mai „nemzetközi nyelvtudomány” művelőinek nagy része nem tette magáévá a generatív nyelvészet tanításait.³ Ha mérvadó, a nyelv lényegét vizsgáló kutatóknak csak azokat tekintjük, akik a generatív nyelvészet elvi alapján állnak, akkor tényleg „el kell tekintenünk” a strukturalistáktól, funkionalistáktól, kognitivistáktól, vagy mondjuk például WILLIAM LABOVtól (1927–), a szociolingvisztika klasszikusától. Mi a központi jelentőségű, mi a mérvadó kutatás? Nem tudom: valószínűleg csak szubjektív válasz lehetséges erre a kérdésre. Én például azt képzelem, hogy GEORGE LAKOFF (1941–) jelentős tudós. Vagy itt van JAMES D. MCCAWLEY (1938–1999), aki már 1968-ban „revizionista”-ként definiálta önmagát, és egyébként

² A jelenség nyilvánvalóan Amerikán kívül sem teljesen ismeretlen. Egy magára adó nyelvész mindig „tartozik valahová”, a csoportján kívüli egyének műveire nem hivatkozik, semmiképpen sem ír rólok recenziót, a „külső lények” köszönését pedig viszonozza ugyan, de persze csak mértéktartóan.

³ Cikkem lektorának ezúton köszönöm, hogy felhívta a figyelmem arra a fontos tényre, hogy a Linguistic Society of America-nak az utóbbi években több, a generatív nyelvelmélettel szembenálló elnöke is volt.

szintén CHOMSKY tanítványa volt az MIT-n az 1960-as évek elején. MCCAWLEY angol mondattanát (MCCAWLEY 1988/1998.) egy generatív iskolán belüli, kissé heves recenzió „idioszinkratikus”-nak minősítette, mások viszont zseniálisnak tartják. Annyi bizonyos, hogy JAMES D. MCCAWLEY, vagy akár CHARLES J. FILLMORE (1929–), illetve az amerikai (elméleti) nyelvészet iskolateremtő művelőinek jelentős hányada annyiban feltétlenül kapcsolódik CHOMSKYhoz, hogy a mester műveinek alapos ismeretében, részben a h h o z k é p e s t határozták meg a maguk nyelvészeti koncepcióját. Szerintem ez sem kevés, de úgy gondolom, hogy nem ugyanaz, mint amiről É. KISS KATALIN beszél.

A KUHN-féle tudományos paradigmaváltás koncepciójának második problematikus pontja az, hogy bár a természettudományokban az új paradigma általában viszonylag gyorsan kiszorítja a régit, a társadalomtudományokban nem ritka, hogy rivális (és inkompatibilis) paradigmák hosszú időn át együtt élnek. Mindegyiknek megvan a saját erőtere, illetve fogyasztói klientúrája, éppen úgy, mint a tudományos csoportosulások, klikkek (vagy akár a politikai pártok) esetében.

Harmadrészt: a „forradalmi elit” (amely tipikus esetben a régi elit egyik csoportja) bár radikális változásokat is végrehajt, ezek mellett ezernyi hagyományos elemet csupán átcímkezt, vagy módosítja azok kontextusát. Ebben a tekintetben AQUINÓI SZENT TAMÁS igen bölcs szavait ajánlom a tudományos paradigmaváltást misztifikálók figyelmébe: miszerint ahhoz, hogy valami megváltozzon, bizonyos dolgoknak változatlanul kell maradniuk („omnis motus supponit aliquid immobile”, *Summa Theologiae* 1a, 84, 2).

Mielőtt továbbhaladnánk, hadd idézzem É. KISS KATALIN megfogalmazását: „Az a paradigma, melynek folytathatatlanságát, gyengeségeit CHOMSKY felismerte, a strukturalizmus paradigmája, és az az új paradigma, melynek alaptételeit NOAM CHOMSKY 1957-es „Syntactic Structures” (magyarul: Szintaktikai szerkezetek. Bp., 2003.) című munkájában meghirdette, a generatív nyelvelmélet.”

Az vitathatatlan, hogy CHOMSKY nyelvészete forradalmian új paradigmát teremtett. Számomra és talán sok pályatársam számára a generatív grammatika az 1970-es években egyszerűen az egzakt, módszeres, technikailag igényes leírás mintája volt, amely mintegy mellékesen belevette az agyunkba azt, hogy nem létezik valamirevaló nyelvészet az emberi nyelvre általában való (vagy humboldti kifejezéssel élve: „az emberi nyelvalkotó képességre” való) vonatkoztatás nélkül; hogy a nyelvsajátítás megértése elméleti szempontból is alapvető kérdés; és hogy közvetlenül meg nem jelenő kategóriákra (absztraktumokra, mögöttes szerkezetekre) rendszeres leírást lehet építeni. A lényeg tehát nyilvánvalóan nem a nyelvelírás megannyi kérészerű fogalma, technikai aprósága, ezoterikus terminológiája volt. Vessünk csak egy futó pillantást valamelyik, a transzformációs-generatív grammatika korai szakaszának jórészt már elavult terminusait magyarázó szójegyzékre!⁴ A filozófiai megalapozás volt az, ami egy lényegében konvencionális leíró technikát „forradalmi nyelvelmélet”-té avatott. Ami a generatív nyelvészetben az elméleti

⁴ Mit is jelentett például a generatív fonológiában a Free Ride Principle? A generatív szintaxis esetében pedig talán felesleges is példát hoznunk, hiszen egy régi generatív mondattani mű szinte teljes tárgyutatóját fel lehetne sorolni (cikkem lektora az Equi NP Deletion példájára utalt).

alapvetésen túl adott volt, az sokszor a strukturális leírás hagyományából egyenesen levezethetőnek vagy pedig pusztán afféle járulékos tulajdonságnak tűnt: mondjuk, mint Démoszthenész dadogása. Igaz, CHOMSKY részletesen taglalta – főként a korai polémiák időszakában –, hogy mely pontokon haladja meg a transzformációs-generatív grammatika a deskriptivista hagyományt, azaz hogy mennyire más az ő nyelvészete, mint bármi, ami addig volt. A generatív nyelvészet belső történetírása a mindent elsöprő tudományos forradalom képzetét erősíti (vö. NEWMAYER 1980. és további művei). Ennek ellenpontjaként azonban létezik egy a folytonosságot is hangsúlyozó historiográfia (vö. MURRAY 1980., 1994: 225–47).

A hazai tudományos köztudat szerint az „új” paradigma megjelenésével a „rég”i” zárvánnyá válik, elenyészik és megsemmisül. A nyelvészeti iskolák (paradigmák) esetében ez láthatóan másként van, ugyanis a generatív nyelvészet bizonyos funkciókat nem töltött be. Mint É. KISS maga írja, a számítógépes nyelvészek tagadják a CHOMSKY munkáiban használt „eszközök, algoritmusok direkt alkalmazhatóságát”, azaz a generatív grammatika (egyelőre) nem váltotta be ezen a téren a kezdeti várakozásokat. Másrészt, a világ nyelveinek ma létező, átfogó (reprezentatív, akadémiai) nyelvtanai merítenek ugyan a generatív nyelvészet megfigyeléseiből, de módszertani alapjuk általában strukturalista vagy funkcionális grammatikai jellegű. Ennek elvi oka az, hogy a generatív nyelvészet tárgya nem a diskurzusban és szövegekben testet öltő nyelv jelenségeinek átfogó, a nyelvhasználatra és kommunikatív funkcióra összpontosító leírása, hanem egy ideális beszélő egyén (homogénnek vélt) nyelvének, nyelvi képességének a modellálása. Ha a generatív nyelvtudomány lemondott a kommunikatív nyelvhasználat, a diskurzusok és szövegek elemzéséről, akkor a megvetett, „már nem aktív tudományos paradigma”, azaz a strukturális és funkcionális leíró nyelvészet tovább él, sőt fejlődik a maga útján – tegyük hozzá, hogy még elméleti téren is. És az sem meglepő, hogy a hétköznapi emberek a gyakorlatban használható, kommunikatív nyelvtanokat igényelnek: olyanokat, amelyek láttán az igazi tudós csak a fejét csóválja. Helyesen mondja LUTHER MÁRTON az „Asztali beszélgetések”-ben: „Olyan a világ, mint egy részeg paraszt. Nyeregbe segíted az egyik oldalon, erre leesik a másikon. Nincs mit tenni.” (Die welt ist wie ein trunkner bauer, hebt man ihn auf einer seiten in sattel, so fällt er zur andern wieder herab. Man kann ihm nit helfen, man stelle sich, wie man wolle.)

É. KISS KATALIN kategorikus ítélettel ekként summázza a nyelvtudomány történetét: „A generatív nyelvelméletet megelőző teóriák és preteoretikus [sic!] nyelvészeti kutatások célpontja a nyelv mint társadalmi képződmény, egy-egy nép közös birtoka, mely az adott nyelven létrejött szövegekben, rögzült és alkalmi megnyilatkozásokban tárgyasul. A nyelvészeti kutatás nem más, mint e szövegek, megnyilatkozások induktív vizsgálata: a jelenségek számbavétele, osztályozása, az osztályokat megkülönböztető kritériumok azonosítása, az osztályok definiálása, az általánosítások levonása. Ezzel szemben a generatív nyelvelmélet tárgya az egyén nyelvi képessége, ...”⁵

⁵ Az *induktív* terminus a generatív nyelvészek kedvelt eufemizmusa a preteoretikus tévelygők azon eljárására, hogy mélyebb elméleti megfontolás nélkül („csak úgy”) gyűjtögetik és osztályozgatják a nyelvi adatokat.

Mindnyájan fel tudjuk idézni magunkban a tudományelőtti (azaz pregeneratív) korszakból itt ragadt, olcsó, műanyagkeretes szemüvege mögül pislogó, szövegekkel bíbelődő, cédulázgató úr, illetve a már a kognitív nyelvészeti agytudomány korszakába lépett, Toshiba dynabookon dolgozó, áramvonalas nyelvtudós imázsát. Mégis: talán nem túl szerencsés a nyelvészetet „preteoretikus” és „teoretikus” korszakra osztani. Mint ez közismert, egykor a legtöbb mérvadó tudós elfogadta a tételt, miszerint a nyelv egyetlen tudományos szemlélete a történeti. Azután egy genfi kolléga kifecsegte az újgrammatikus iskola féltve őrzött titkát: a nyelv lényegének megértéséhez nincs is szükség a történetiségre, hiszen a beszélők maguk sem ismerik nyelvük történetét. Tévedett volna az előző nemzedék? Vagy lehet, hogy a nyelvnek több „tudományos szemlélete” lehetséges, például társadalmi jelenségként való megközelítése, funkcionális, tipológiai stb. felfogása? Semmi nem indokolja azt, hogy a generatív grammatikán kívüli iskolákat például az „alkalmazott nyelvészet” kategóriájába száműzzük, amely – KONTRA MIKLÓS találó kifejezésével (KONTRA 2009: 82) – többek közt a szociolingvistákkal szembeni szemantikai agresszió bevett eljárása.

3. Írásom második részét É. KISS KATALIN szövegének pontos idézésével kell kezdenem. É. KISS rámutat arra, hogy a generatív nyelvelmélet tárgya „az egyén nyelvi képessége, mely lehetővé teszi, hogy az ember a) bizonyos mennyiségű nyelvi input hatására kiépítse anyanyelvének mentális grammatikáját; b) anyanyelvén minden lehetséges mondatot létre tudjon hozni és értelmezni tudjon, köztük korábban sohasem hallott mondatokat is; c) minden anyanyelvén megformált mondatról meg tudja ítélni annak helyességét vagy helytelenségét. A generatív nyelvelmélet célja az egyén nyelvi képességének modellálása. Az egyén nyelvi képességének modellje maga a generatív grammatika. A generatív grammatika azon elveknek, megszorításoknak és szabályoknak a rendszere, melyek meghatározzák, hogyan kell egy nyelv szókincséből az adott nyelv minden lehetséges, jólformált mondatát, és csakis azokat, generálni, azaz megszerkeszteni, kiejteni és értelmezni. Egy nyelv generatív grammatikájából az adott nyelv szavaival alkotott mondatok helyessége vagy helytelensége is levezethető. [...] Abból, hogy a generatív nyelvelmélet tárgya nem a külső nyelv, a nyelv mint társadalmi képződmény, hanem a belső nyelv, az egyén mentális képessége, az következik, hogy a generatív nyelvészet nem bölcsészettudomány, hanem az elme kutatásának egyik részterülete, kognitív tudomány, a természettudományok egyik ága. [...] Ennek megfelelően a generatív nyelvészet módszertana sem a bölcsészettudományokra jellemző induktív módszertan, hanem a természettudományok deduktív, hipotézis-alkotó, a predikciókat ellenőrző módszertana. Ennek lényege, hogy egy-egy nyelvi jelenség leírása során – egy kezdeti induktív, megfigyelő-általánosító szakasz után – hipotézist alkotunk arról, hogy milyen kiváltó okok megléte esetén következik be az adott jelenség, mik a jelenség bekövetkeztének szükséges és elégséges feltételei.”

A generatív nyelvleírásnak tehát nem tárgya a nyelv kommunikatív használata (társas funkciója), hanem csupán az egyéni (belső) nyelv, amely – mint például ANDOR JÓZSEF 2004-ben készült CHOMSKY-interjújában olvasom – elsődleges és domináns. CHOMSKY szerint a nyelvet sokkal inkább a gondolkodás formálására

használjuk, mint az eszmeeserére – statisztikai értelemben a nyelv alig nevezhető kommunikatívna (So at least statistically speaking, language is almost entirely non-communicative; ANDOR 2004: 108). Érdekes és őszintén szólva nem is túl bonyolult „érvelés” ez a belső nyelv primátusa mellett. Ha elfogadjuk, akkor persze természetesen adódik a kérdés: honnan származnak a generatív nyelvészet nyelvi adatai?

Az empirikus adatok gyűjtésével kapcsolatban É. KISS megállapítja: „Például a bírálatok keresztüztüzebe került az a – gyakran csupán introspekcióra vagy esetlegesen kiválasztott informánsokra támaszkodó – módszer, mellyel az elmélet nyelvi adatokhoz jut. Az elmélet tanult a bírálatokból, és számos képviselője erőfeszítéseket tesz, hogy megalapozottabb, megbízhatóbb adatgyűjtési módszertant dolgozzon ki.” Nem tudom, kiknek a munkásságára gondolhatott itt É. KISS KATALIN, illetve nem tudom, hogy ki és miért bírálta a generatív nyelvészet adatgyűjtési eljárását. Magát a problémát természetesen ismerem: arról van szó, hogy a vizsgálandó nyelvi anyag kiválasztása tekintetében a mai szerkezeti grammatikák semmiben sem különböznek a hagyományos nyelvtanoktól: az elemzett anyag mindig heterogén és esetleges. Mivel azonban a generatív nyelvészetnek nem célja egy nyelv főbb változatainak a leírása, semmi nem zárja ki azt, hogy egyetlen beszélő önmegfigyelésére alapozzunk, például hogy akár én, az íróasztalomnál ülve eldöntsem, hogy egyaránt elfogadhatónak vélem-e mondjuk a *Pisti megette az összes kolbászt*, illetve a *Pisti minden kolbászt megevett* mondatot.

Két megoldás létezik, ha egy nyelvi adat ellentmond a hipotetikus modellnek: az egyik a modell módosítása, a másik az adat diszkvalifikálása. Az utóbbi azt jelenti, hogy mondjuk a *Hadd mondanám meg magának az igazat* mondat igealakját egy a vizsgálat tárgyává tett nyelvtől eltérő nyelvjárás – tehát az adott esetben irreleváns rendszer – adatának tekintjük, mivel a leírásunk arról a magyar nyelvről (azaz nyelvváltozatról) ad számot, amelyben az előbbi mondat nem létezik. Ezzel szemben a *Hadd mondjam meg magának az igazat* valószínűleg a vizsgált nyelvbe (dialektusba) tartozik. Mi a státusa a *Hadd mondom meg magának az igazat* mondatnak? Mindegy. Módosíthatjuk a modellt, szőnyeg alá söpörhetünk egyes adatokat, de ez nem változtat azon a tényen, hogy a magyar beszélők mindhárom szerkezet létezéséről tudnak, sőt még minősíteni is tudják a köztük lévő különbséget.

Naiv feltevés az, hogy az/egy egyén nyelvi képességének leírása egynemű és koherens modellt eredményez. Minden érett anyanyelvi beszélő nyelvi kompetenciája sokrétű, mindegyik ismeri nyelvének szociális (és egyéb) változatait, a grammatikalitási döntései pedig igen sokszor nem egyértelműek, azaz nem fejezhető ki egyszerű „igen/nem” formában. A heterogenitás és a fokozatiság problémája nem afféle a szociolingvisztikából a szerkezeti nyelvészetbe betuszkolt trójai faló, hanem minden egyéni beszélő tudatában adott, alapvető tény.

É. KISS KATALIN szerint a generatív grammatika meghaladja a bölcsészettudományok induktív módszertanát, mert a természettudományok deduktív, hipotézisalkotó, predikció-ellenőrző metódusa jellemzi. Egyébként már korábban is deklarálta, hogy „az emberi egyén anyanyelvtudása [...] biológiai entitás: bizonyos agyi struktúrák meghatározott működése. Minthogy a generatív nyelvészet tárgya konkrét biológiailag meghatározott létező, a generatív nyelvészet természettudomány. Továbbá, ha a tudás mibenlétével, a tudás használatával foglalkozó tudományok

kognitív tudományok, akkor a generatív nyelvészet elsősorban kognitív tudomány.” (É. KISS 1998: 23) Ennek a retorikának a magabiztossága, sodró ereje szinte elfeledtetni velünk azt, hogy a generatív nyelvész sem tesz mást, mint nyelvi adatokat gyűjt, ezek alapján hipotéziseket állít fel, majd ezeket újabb adatokon ellenőrzi. Tudom, hogy nem mindegy, milyen módszertani keretben, illetve elméleti megalapozottsággal, tudományos következetességgel teszi ezt, de a *természettudományos* jelző ilyesféle játékos használatát talán mégis jobb lenne kerülni.

Végül a velünk született eszmék (az innatizmus) kérdéséhez szeretnék néhány rövid megjegyzést fűzni. Ismét É. KISS szövegének idézésével kezdem: „Azt az alapvető kérdést, mellyel a behavioristák nem néztek szembe, CHOMSKY »Platón problémájának« nevezi [...]. Az anyanyelv-elsajátításra leszűkítve a problémát: hogy lehet, hogy a gyerekek – jóllehet többnyire hiányos, töredékes, performanciahibákkal tüzdelt nyelvi inputot kapnak – mégis teljes, tökéletes anyanyelvi kompetencia birtokába jutnak? A válaszhoz CHOMSKY a XVII. századi racionalista filozófusok, elsősorban DESCARTES teóriájában találta meg a kulcsot: a nyelvi képesség, az újjító, kreatív nyelvhasználat, a nyelvhasználatnak az észlelhető ingerektől való függetlensége az ember fajspecifikus, veleszületett adottsága. Az anyanyelvtanulás nem más, mint e velünk született képesség aktiválása. Az anyanyelvi képesség kibontakozása CHOMSKY szerint ugyanolyan genetikailag programozott folyamat, mint testi szerveink kifejlődése.”

A *Platón problémája* kifejezés használata nyilván jogos, a „Descartes teóriájá”-ra való utalás is helytálló: a „Meditationes de prima philosophia” (1641.) szövegének bizonyos részéről van szó. Viszont az állítólagos karteziánus nyelvészetről (van egyáltalán ilyen?) a szaktudósok véleménye megoszlik, vö. az OTERO-féle gyűjteményben újranyomott tanulmányok (OTERO 1994.), illetve SALMON (1969.), AARSLEFF (1970.), PERCIVAL (1972.), továbbá JOLY (1977.) és PARIENTE (1985.) állításait. Azt hiszem, hogy mivel CHOMSKY a filológiai és tudománytörténeti tényeket valóban kissé önkényesen kezelte (CHOMSKY 1966.), a *karteziánus* kifejezést jobb kerülni. Fontos lett volna explicit módon megfogalmazni, hogy a „velünk született eszmék” kérdése nem az 1950-es években került az érdeklődés homlokterébe (mintegy a behaviorizmus ellenpontjaként), hanem az ókor óta szinte folyamatosan vitatott filozófiai probléma. Fontos lett volna világossá tenni, hogy ma sem tudjuk, pontosan mi az, amit genetikus predispozíció formájában mintegy készen kapunk a születésünk pillanatában, vö. PUTNAM (1967.), COOPER (1972.), illetve PIAGET (1967.) stb.⁶

A korai nyelvi „input” szegényességével való érvelés (argument from the poverty of stimulus) státusa pedig enyhén szólva kérdéses. Az empirikus kutatások alapján sok szakember úgy véli, hogy nem nevezhető „szegényes”-nek az a sok-sok ezer órányi beszéd, amelyet a gyermek hall élete első éveiben. Ennek ellenére a genetikai predispozíciók létezését ma nem szokás vitatni. É. KISS KATALIN megfogalmazása mintha itt is egy kicsit túlságosan egyszerű lenne: „Az a tény, hogy az egészséges gyerekek nyelvi környezetüktől, társadalmi, anyagi helyzetüktől, sőt

⁶ Ismét cikkem lektorának kell megköszönnöm, hogy felhívta a figyelmemet MICHAEL TOMASELLO két fontos munkájára (TOMASELLO 2003., 2007.).

mentális képességeiktől is jórészt függetlenül 5-6 éves korukra lényegében tökéletesen elsajátítják anyanyelvüket, nem magyarázható mással, mint hogy a nyelvi struktúrák jó része genetikusan kódolt, tehát univerzális; az pedig, ami a nyelvekben specifikus, nem lehet olyan bonyolult, hogy egy kisgyerek meg ne tudná tanulni.” Nem tudom, mit ért É. KISS azon, hogy a gyermekek 5-6 éves korukra l é n y e g é - b e n tökéletesen elsajátítják anyanyelvüket, hiszen ehhez tudnom kellene, hogy mi a l é n y e g . Éppen egy angol napilap hever az íróasztalomon – így kezdődik az egyik cikk: „Sceptical that I am on hearing there is...”. Gondolom, az ilyen szerkezet már a posztesszenciális (lényegutáni) szintaxisba tartozik, mert nem sok 5-6 éves gyerek értheti. Nem meggyőző számomra az a kijelentés sem, hogy a nyelvek specifikus elemei nem lehetnek bonyolultak, mivel még egy kisgyerek is el tudja sajátítani ezeket. Hiszen az egyes nyelvek „specifikus” elemeit nem is egy 5-6 éves tanulási folyamat során sajátítjuk el, hanem talán háromszor vagy négyszer annyi idő alatt! Ha pedig a nyelvtudás szociolingvisztikai meghatározását tekintjük (amiről itt természetesen nincs szó), akkor azt kell mondani, hogy az anyanyelvi beszélő nyelvi repertoárja (kódkészlete) évtizedeken át folyamatosan bővül és finomodik.

4. Amellett, hogy É. KISS KATALIN gondolatait jól megértettem-e, vagy hogy a fenti kritikai megjegyzéseim megalapozottak voltak-e, nem érdektelen talán az sem, hogy mennyire másként teszünk különbséget a bizonyosan „tudható” és a csupán „vélelmezhető” dolgok, azaz episztémé és doxa között. Úgy gondolom, hogy É. KISS magabiztossága, amivel a tudományos meggyőződését kifejti, olykor túllép egy bizonyos határvonalat: ezzel implicit módon minősítve az alternatív álláspont értékét. Mivel saját kutatási területem a szociolingvisztika és pragmatika, természetes, hogy számomra a „nyelv” nem valamiféle a beszélő tudatában adott kognitív struktúra, hanem mindenekelőtt a nyelvi interakció, a kommunikáció eszköze. Nem hiszem azonban, hogy ez a megközelítés helyesebb vagy „tudományosabb” lenne – bármit is jelentsen ez az utóbbi különös szó.

A kínai és a japán kultúrában közismert az öreg kőkút békájának a példázata (Zhuang-zi 17.9, japánul *i-no-naka-no kawazu*). A kút teljes terében ő az úr: kedvére ugráncsolhat, tapicskolhat a vízben, és ha kedve tartja, akkor betakarhatja a lábát az iszappal – nincs nála boldogabb lény a világon. Feltéve persze, hogy a kút a világ.

A hivatkozott irodalom

AARSLEFF, HANS 1970. The history of linguistics and Professor Chomsky. *Language* 46: 570–85.

ANDOR JÓZSEF 2004. The master and his performance: An interview with Noam Chomsky. *Intercultural Pragmatics* 1: 93–111.

BÉKÉS VERA 1997. A hiányzó paradigma. *Latin Betűk*, Debrecen.

BEZECZKY GÁBOR 2002. Metafora, narráció, szociolingvisztika. Akadémiai Kiadó, Bp.

CHOMSKY, NOAM 1966. Cartesian Linguistics. A Chapter in the History of Rationalist Thought. Harper & Row, New York.

COOPER, DAVID E. 1972. Innateness: old and new. *Philosophical review* 81: 465–83.

- JOLY, ANDRÉ 1977. La linguistique cartésienne: une erreur mémorable. In: ANDRÉ JOLY – JEAN STEFANINI szerk., *La Grammaire générale, des Modistes aux Idéologues*. Université de Lille III, Villeneuve d'Ascq. 165–99.
- É. KISS KATALIN 1998. A generatív nyelvészet mint kognitív tudomány. In: PLÉH CSABA – GYÖRI MIKLÓS szerk., *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Pólya Kiadó, Bp. 23–39.
- É. KISS KATALIN 2002. Mi legyen a magyar nyelvészet Széchenyi-programja? *Magyar Tudomány* 198–202.
- É. KISS KATALIN 2007. A nyelvészet mint természettudomány. *Magyar Tudomány* 165–72.
- É. KISS KATALIN 2009. A 80 éves Noam Chomsky és a chomskyánus nyelvészeti forradalom. *Magyar Nyelv* 1–8.
- KOERNER, KONRAD 1977. On the Non-Applicability of Kuhn's Paradigms to the History of Linguistics. *Proceedings of the Seventh Annual Meeting of the North Eastern Linguistic Society* 7: 165–74.
- KONTRA MIKLÓS 2009. Hasznos nyelvészet. *Magyar Nyelv* 78–85.
- KUHN, THOMAS S. 1962. *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Chicago Press, Chicago. (Magyarul: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat, Bp., 1984.)
- MCCAWLEY, JAMES D. 1988/1998. *The Syntactic Phenomena of English*. 2. kiadás. University of Chicago Press, Chicago.
- MURRAY, STEPHEN O. 1980. Gatekeepers and the 'Chomskyan Revolution'. *Journal of the History of Behavioral Sciences* 16: 73–88.
- MURRAY, STEPHEN O. 1994. *Theory Groups and the Study of Language in North America. A Social History*. Benjamins, Amsterdam.
- NEUMEYER, FREDERICK J. 1980. *Linguistic Theory in America: The first quarter-century of transformational-generative grammar*. Academic Press, New York.
- OTERO, CARLOS P. ed. 1994. *Noam Chomsky. Critical Assessments*. 8 kötet. Routledge, London.
- PARIENTE, JEAN-CLAUDE 1985. *L'analyse du langage à Port Royal*. Minuit, Paris.
- PERCIVAL, W. KEITH 1972. On the Non-Existence of Cartesian Linguistics. In: RONALD J. BUTLER szerk., *Cartesian Studies*. Blackwell, Oxford. 137–45.
- PERCIVAL, W. KEITH 1976. The applicability of Kuhn's paradigm to the history of linguistics. *Language* 52: 285–94.
- PIAGET, JEAN 1967. *Biologie et connaissance: Essai sur les relations entre les régulations organiques et les processus cognitifs*. Gallimard, Paris.
- PUTNAM, HILARY 1967. The 'innateness hypothesis' and explanatory models in linguistics. *Synthese* 17: 12–22.
- SALMON, VIVIAN 1969. Pre-Cartesian Linguistics. Review article on Noam Chomsky's Cartesian Linguistics. *Journal of Linguistics* 5: 165–187. (Repr. in: *Uő, The Study of Language in 17th-Century England*. Benjamins, Amsterdam. 1988: 63–85.)
- TOMASELLO, MICHAEL W. 2003. *Constructing a language: a usage-based theory of language acquisition*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- TOMASELLO, MICHAEL W. 2007. What kind of evidence could refute the UG hypothesis. In: M. PENKE – A. ROSENBACH szerk., *What counts as evidence in linguistics: the case of innateness*. Benjamins, Amsterdam. 175–8.

The old stone well's frog revisited
A reply to Katalin É. Kiss

This rejoinder attempts to challenge certain statements made by Katalin É. Kiss in her “Noam Chomsky, 80, and the Chomskyan linguistic revolution” (*Magyar Nyelv* 2009: 1–8) concerning the historical role and achievements of generative linguistics. In particular, the paper questions the puzzling claims (1) that the socio-cultural study of language is ‘prescientific’, (2) that the rise of the Chomskyan paradigm rendered alternative approaches to language marginal, and (3) that generative grammar investigates language as a kind of “natural science”.

LÁSZLÓ CSERESNYÉSI